

Čarovnija s posebnimi učinki v zgodnjih filmih

1. razred+

Uvodno predavanje in
pogovor ob ogledu filmov
sta prilagojena različnim
starostnim stopnjam.

Filmska strokovnjaka Kristin Thompson in David Bordwell v knjigi *Svetovna zgodovina filma* (ki obravnava razvoj kinematografije od leta 1895 do 1994) razdelita sto let filma na **pet velikih obdobj**:

- 1) 1895–1918 zgodnji filmi
- 2) 1919–1929 pozni nemi filmi
- 3) 1926–1945 razvoj zvočnega filma
- 4) 1946–1960 povojni film
- 5) 1960–1994 sodobni film.

V tem gradivu bomo na študijskem primeru dveh filmov *Potovanja na luno* (*Le voyage dans la Lune*) pionirja filmskih posebnih učinkov Georgesa Mélièsa iz leta 1902 in *Kokoši z zlatimi jajci* (*La Poule aux œufs d'or*) Gastona Velleja iz leta 1905 predstavili prvo – obdobje zgodnjega filma.

Množična razvedrila ob koncu 19. stoletja¹

Proti koncu 19. stoletja je film predstavljal osupljivo novotarijo, ki je nastala iz raznolikih okoliščin razvedrilnih dejavnosti v tedanjem obdobju. V tistem času so v mnogih domovih imeli optične igrače, t. i. predhodnice (animiranega filma), ki so ustvarjale iluzijo gibanja in pri katerih so serije fotografij prikazovale eksotične dežele ali igrane prizore. Mnoge družine srednjega razreda so imele klavir, ob katerem so se zbirali in prepevali. Z razširjeno pismenostjo je postajala vse bolj popularna t. i. šund literatura², možnost tiskanja fotografij pa je spodbudila objavljane potopisnih knjig, ki so popeljale na domišljjska popotovanja v daljne kraje.

Ljudem je bilo na voljo tudi vse več oblik javnega razvedrila za preživljanje prostega časa. V skorajda vseh malo večjih mestih so bila gledališča, kjer so gostovale potujoče

¹ Povzeto po: Thompson, K. in Bordwell, D. (2009). *Svetovna zgodovina filma*. Ljubljana: Slovenska kinoteka in UMco, str. 11.

² Lahkotnejša knjižna dela brez umetniške vrednosti.

predstave (uprizoritve gledaliških iger, predavanja, ki so jih ilustrirali z *laterno magico*³, koncerti, na katerih so s *fonografom*⁴ reproducirali zvoke velikih orkestrrov). Meščani srednjega sloja so se lahko zabavali ob nastopih živali, žonglerjev, klovnov itn. Odrasla publika se je kratkočasila ob bolj prostaški komiki, s katero je postregla burleska⁵. V velikih mestih so bili tudi lunaparki z najrazličnejšimi atrakcijami. Nov filmski medij se je zelo hitro uvrstil v plejado naštetih vsebin množičnega razvedrila.

Kinematograf bratov Lumière

Brata Louis in Auguste Lumière sta leta 1894 izumila *kinematograf* (francosko *cinématographe*) – lahko in prenosno majhno kamero, ki je uporabljala 35-milimetrski trak in prekinjalno vodilo (izdelano po vzoru šivalnega stroja). Z njo je bilo mogoče kopirati filme, postavljena pred *laterno magico* pa je služila kot projektor. Po svetu sta pošiljala snemalce oziroma operaterje, da so snemali filme in jih nato s pomočjo kinematografa vrteli v najetih kavarnah. Iznašla sta projekcijski sistem, ki je omogočil, da je film postal donosen mednarodni posel. Predstava njunega prvega filma *Odhod iz tovarne* (*La Sortie de l'Usine Lumière à Lyon, 1895*)⁶ se nekajkrat odvila v pariški kavarni Grand Café za izbrano družbo znanstvenikov in poslovnežev, sledilo je vse več predstav z bogatejšim programom.

Omeniti velja, da se je prav v času, ko sta brata Lumière razvijala svoj sistem, v Veliki Britaniji predstavljal in proslavljal podoben izum – Edisonov kinetoskop, po katerem je Anglež R. W. Paul pričel izdelovati svoje naprave (s sodelavcem Birtom Acresom sta izdelala in kasneje izpopolnjevala kamero in projektor), saj Edison izuma ni patentiral zunaj ZDA.⁷

Zgodnje filmsko ustvarjanje in prikazovanje filmov

Zgodnji filmi – mednje sodijo potopisi, krajinski filmi ali novični filmi – so bili večinoma neigrani⁸ ali »stvarni«. V začetnem obdobju so bili filmčki večinoma iz enega posnetka,

³ *Laterno magico* (»čarobno svetilko«) so uporabljali za projiciranje podob, naslikanih na steklo. Naprava ni mogla dovolj hitro osvetliti zadostnega števila slik, da bi ustvarila iluzijo gibanja.

⁴ Naprava za snemanje zvoka, ki je temeljila na snemanju zvoka na valj. Leta 1877 jo je izumil Thomas Alva Edison.

⁵ Burleska – prvotna, nema oblika filmske komedije, za katero je značilna bolj ali manj absurda in na zunanje, fizično dogajanje omejena komika.

⁶ *Odhod iz tovarne* je posnetek izpred njune tovarne fotografske opreme, prikazuje pa gibanje resničnih ljudi.

⁷ Za več o razvoju v ZDA glej *ibid.*, str. 9–11.

⁸ Pri – v primerjavi s stvarnimi redkejših – igranih filmih je šlo navadno za prizore, ki so povzemali preproste šale iz vsakodnevnega življenja.

posnetega z negibno kamero. Ta je z določenega položaja negibno snemala dogajanje. Včasih je obstajalo tudi več posnetkov istega dogajanja in so jih nato predvajali vsakega posebej. Prikazovalci so lahko kupili vse te posnetke in jih predvajali skupaj kot film ali pa so kupili posamične in jih povezali z drugimi filmi ter tako oblikovali svoj program. Tipičen program je imel tudi glasbeno spremljavo (klavir ali orkester), včasih so prikazovalci poskrbeli tudi za zvočne učinke, za glasbeno spremljavo so uporabili tudi fonografe. Po letu 1899, ko so producenti začeli delati daljše filme z več kadri, so prikazovalci začeli postopoma izgubljati vpliv na oblikovanje programa.⁹

1. POTOVANJE NA LUNO

(Le voyage dans la Lune)

Režija: Georges Méliès, 1902; 35mm, ročno pobarvan, 14'

Zgodba

Komična znanstvenofantastična zgodba v tridesetih prizorih o pripravah, letu in pristanku rakete prosto sledi klasikom znanstvenofantastičnega literarnega žanra Julesa Verna in H. G. Wellsa. Pripoveduje o skupini šestih učenjakov, znanstvenikov, ki se odpravijo na Luno (gre za prvo človekovo odpravo na Luno). Nanjo se izstrelijo s kapsulo, ki se zapiči v Lunino oko. Na Luni doživijo mnogo čudovitega, med drugim jih ujamejo posebna podzemna bitja, a jim ubežijo, ko z Lune popadajo v ocean na Zemlji ...

Prvi filmski čarodej: pionir posebnih učinkov

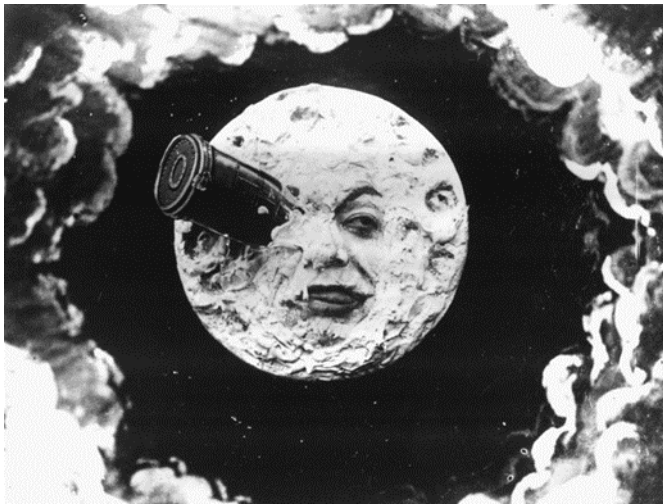
Georges Méliès (1861–1938) je bil iluzionist z lastnim gledališčem, a ko je leta 1895 končal med gosti bratov Lumière, ki so si v pariškem Grand Caféju ogledali prvo filmsko predstavo, ga je kinematograf bratov Lumière tako navdušil, da ga je želel odkupiti. V njem je namreč videl ustrezen medij za prikazovanje magičnih trikov. Projektor je nato nabavil pri R. W. Paulu v Veliki Britaniji in preuredil v snemalno napravo. Od leta 1896 je avtor svoje »gibljive slike« projiciral s kinetografom. V zgodnjih Mélièsovih filmih se pojavljajo stroji, naprave in dekoracije, ki jih je sam ustvaril in poslikal.

Méliès je novi medij vseskozi preiskoval in iznašel tehniko, ki temelji na **triku** – prvi je uporabil trik **pospešitve** in trik **zamenjave**. Pri triku pospešitve gre za učinek predvajanja filma z večjo hitrostjo od tiste, s katero je bil film posnet. Pri triku zamenjave je Méliès ustavil kamero in igralca ali predmet zamenjal za nekaj drugega

⁹ Glej Thompson, K. in Bordwell, D. (2009). *Svetovna zgodovina filma*. Ljubljana: Slovenska kinoteka in UMco, str. 11–12.

(predmet ali bitje). Pri svojem prvem filmu s trikom zamenjave z naslovom *Izginitev dame* (*Escamotage d'une dame chez Robert-Houdin*, 1896) je na primer kot čarodej zaustavil kamero in žensko zamenjal z okostnjakom. Uporabljal je tudi postopek preлива¹⁰, poleg raznih filmskih trikov pa je v film prenesel tudi razne trike iz gledališča: pretirani dekor, pogrezna vrata, lutke, pirotehniko, žice, vitle, tire itn.

Méliès je postavil tudi **prvi** znani **studio**, v katerem je med leti 1896 in 1913 za svoje filmsko podjetje Star Film Méliès posnel več kot petsto filmov. V atelje prirejena steklena lopa je kmalu postala prototip evropskega filmskega studia v času nemega filma. Svetovni uspeh njegovih del je pripomogel k rojstvu mednarodnega trga za filmska dela.

V *Potovanju na Luno* se raketa z znanstveniki ob pristanku zapiči v Lunino oko.

Njegovi filmi (tudi *Potovanje na Luno*) so prvi primeri filmskih del, v katerih so uporabljeni »posebni učinki«, pa tudi prvi primeri fantastičnega oz. znanstvenofantastičnega filma; v njih lahko razberemo tudi Mélièsov kritičen odnos do tedanje družbe in prizadevanje po inovativnosti ter napredku.

Zanimivosti

Potovanje na Luno je bilo izjemno priljubljeno že v času svojega nastanka in prav zaradi tega predstavlja enega najstarejših in najbolj množičnih primerov »piratiziranja«. Pri Edisonovi družbi so film preprosto prekopirali in ga pod naslovom *A Trip to Mars* distribuirali po celotnem ZDA (Mélièsu niso plačali nič). Tako je bilo narejenih veliko kopij Mélièsovega filma – črno-belih in tudi ročno obarvanih.

¹⁰ Preliv – prehod med kadroma, pri katerem prva slika polagoma izginja, medtem ko se druga pojavlja.

2. KOKOŠ Z ZLATIMI JAJCI

(*La Poule aux œufs d'or*)

Francija, 1905; 35 mm, ročno pobarvan, 13'

režija: Gaston Velle

Zgodba

V Vellejevi filmski različici starodavne pravljice Jeana de la Fontaina se zgodba prav tako začne odvijati v srednjem veku, na sejmu v majhnem mestu. Na mestnem trgu se tare radovednežev, trgovcev, kupcev in vojakov. Sredi trga se nahajata dva pustolovca, glavna junaka. Na odru čarovnik vrti kolo sreče. Reven mlad kmet zadane kokoš, ki jo zadovoljen odnese domov k ženi. Čarovnija se prične – kokoš leže jajca, polna zlatnikov. Reveža se polasti pohlep in si silno prizadeva čim prej priti do zlata v kokoši. Na zlata jajca prežita tudi pustolovca ...

O umetniku-čarodeju

Gaston Velle (1868–1953) je bil francoski režiser nemega filma in eden izmed pionirjev posebnih učinkov. Deloval je v obdobju zgodnjega francoskega in italijanskega filma v prvih dveh desetletjih 20. stoletja . Tako kot njegov oče, madžarski zabavljak Joseph »Profesor« Velle, je začel svojo kariero kot potujoči čarovnik, nato pa je svoje iluzionistične sposobnosti razvil do te mere, da je ustvarjal filme. Teh je med leti 1903 in 1911 nanizal okoli petdeset. Preden je postal predstojnik produkcije pri italijanskem studiu Cinca Uril, se je uril pri bratih Lumière.

A najbolj poznan je bil po svojem delu pri uspešni produkcijski družbi Pathé, kjer so ga najeli za posebne učinke, ki so konkurirali delom njegovih sodobnikov, tudi filmom Georgesa Mélièsa. Pri Pathéju je sodeloval s Segundom de Chomonom, poznanim kot mojstrom posebnih učinkov svetovnega merila; z inovativnostjo je popestril mnogo Pathéjevih filmov. Naj poudarimo, da sta se oba – tako Velle kakor de Chamon – navdihovala pri Georgesu Mélièsu.

Leta 1913 je Velle skrivnostno prenehal ustvarjati in le malo je znanega o zadnjih desetletjih njegovega življenja. Njegov sin, pariški fotograf Maurice Velle si je ustvaril družino s scenaristko Mary Murillo.

Fantazija

Kokoš z zlatimi jajci prepleta vzorčne barve in posebne učinke, hkrati pa prinaša basensko različico pravljice. Velle zgodbo pripoveduje z na oko prijetnimi domišljjskimi

prizori, v katerih se zlata kokoš spremeni v ljubko žensko, piščančki pa se spremenijo v ansambel elegantnih baletnih plesalk.

Da bi kratke filme naredili bolj privlačne, so črno-bele slike ročno poslikali, pogosto ne povsem, ampak so le tu in tam poudarili določene elemente – npr. kostume ali zlato v primeru *Kokoši z zlatimi jajci*. V filmu je nastopila tudi ena prvih filmskih zvezd – Julienne Mathieu (gre za enega njenih prvih nastopov, zaradi prepoznavnosti in všečnosti gledalcem, pa se je v Pathéjevih produkcijah nenehoma pojavljala še nadaljnjih deset let).

K poudarjeni ornamentiki so pripomogli posebni učinki – upočasnitve in pospešitve, ki si jih lahko dosegele v statični kameri. V filmu se na primer čarobnost umakne temačnosti, ko se približajo tatovi. Ko se kmeta polastita obup in paranoja, je domišljeno upodobljen, obkrožen z nadrealističnimi raztelesenimi očmi. V epilogu se kokošnjak ponovno spremeni v pravljичno deželo živahnih barv.

Izhodiščna vprašanja za pogovor

- *Kateri posebni učinki so uporabljeni v filmih?*
- *Katere posebne učinke poznamo danes?*
- *Kateri elementi so obarvani? Zakaj?*
- *Kako je dosežena komičnost? Kaj predstavlja vrhunec komičnosti?*
- *Kakšno glasbeno spremljavo si predstavljate pri obeh?*
- *Na kakšen način so prikazana čustvena stanja likov, ki nastopijo?*
- *Kako se izražajo liki v nemem filmu?*
- *Kako so prikazani znanstveniki v Potovanju na luno?*

Za starejše otroke (npr. od 4. razreda dalje):

- *Kako filma prikažeta družbo?*
- *Kaj bi lahko pomenila kokoš z zlatimi jajci?*
- *Kaj se zgodi s kmetom?*
- *Kaj bi lahko pomenila v Lunino oko zapičena vesoljska ladja?*
- *Se ritem (menjavanje kadrov) v filmih spreminja?*
- *Na kakšen način je uporabljen preliv?*
- *Kje je ustvarjal Georges Méliès? Kako je izgledal njegov studio?*
- *Se spomnite kakšnega Mélièsovega trika?*
- *Kako se imenuje predhodnik/predhodnica filma?*